

В. О. Шевченко, аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ДОВІРИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджено феномен інституційної довіри як ключового чинника ефективності публічного управління з правової точки зору. Доведено, що інституційна довіра є не соціологічною абстракцією, а юридично сконструйованим явищем, що базується на фундаментальних принципах верховенства права, правової визначеності, законних очікувань та відповідальності. Проаналізовано ключові інструменти правового механізму, що забезпечують формування та відновлення довіри: ефективний доступ до правосуддя (зокрема, через адміністративну юстицію), прозорість та підзвітність органів влади, а також діяльність незалежних контролюючих та правозахисних інституцій. На основі аналізу емпіричних даних соціологічного дослідження Центру Разумкова (грудень 2023 р.) виявлено глибоку поляризацію довіри в українському суспільстві: високий рівень довіри до «інституцій захисту» (ЗСУ, волонтери) та вкрай низький – до «інституцій справедливості та політичного представництва» (суди, парламент, уряд). Обґрунтовано, що ця диференціація прямо корелює з тим, наскільки діяльність інституцій відповідає зазначеним правовим принципам. Розглянуто трансформацію інституційної довіри в умовах воєнного стану. Проаналізовано тимчасовий ефект «гуртування навколо прапора» та нові виклики для довіри, пов'язані з обмеженням прав, корупційними ризиками та запитом на соціальну справедливість. Зроблено висновок, що посилення правового механізму є необхідною передумовою для стійкості держави та успішної повоєнної відбудови. Обґрунтовано, що в умовах війни будь-яке порушення прав людини з боку представників держави має більш руйнівний ефект для інституційної довіри, ніж у мирний час, а індикатор ставлення держави до прав і свобод людини виходить на перший план. Розроблено комплексні пропозиції щодо відновлення довіри через інституційні реформи, посилення ролі громадянського суспільства (зокрема ветеранів) та використання міжнародного тиску та ефективних комунікацій.

Ключові слова: інституційна довіра, криза інституційної довіри, правовий механізм, інструменти та принципи правового механізму довіри, верховенство права, реформа публічного управління, права і свободи людини.

V. O. Shevchenko. Legal mechanism of ensuring institutional trust: current state and ways of restoration in the context of human rights protection

The article examines the phenomenon of institutional trust as a key factor in the effectiveness of public administration from a legal point of view. It is proven that institutional trust is not a sociological abstraction, but a legally constructed phenomenon based on the fundamental principles of the rule of law, legal certainty, legitimate expectations and responsibility. The key instruments of the legal mechanism that ensure the formation and restoration of trust are analyzed: effective access to justice (in particular, through administrative justice), transparency and accountability of government bodies, as well as the activities of independent supervisory and human rights institutions. Based on the analysis of empirical data from the sociological study of the Razumkov Center (December 2023), a deep polarization of trust in Ukrainian society was revealed: a high level of trust in "protection institutions" (the Armed Forces of Ukraine, volunteers) and an extremely low level of trust in "institutions of justice and political representation" (courts, parliament, government). It is substantiated that this differentiation directly correlates with the extent to which the activities of institutions comply with the specified legal principles. The transformation of institutional trust under martial law is considered. The temporary effect of "ralliance around the flag" and new challenges to trust associated with the restriction of rights, corruption risks, and the demand for social justice are analyzed. It is concluded that strengthening the legal mechanism is a necessary prerequisite for the stability of the state and successful post-war reconstruction. It is substantiated that in wartime, any violation of human rights by state representatives has a more destructive effect on institutional trust than in peacetime, and the indicator of the state's attitude to human rights and freedoms comes to the fore. Comprehensive proposals have been developed to restore trust through institutional reforms, strengthening the role of civil society (in particular, veterans), and the use of international pressure and effective communications.

Key words: institutional trust in Ukraine, crisis of institutional trust, legal mechanism, tools and principles of the legal mechanism of trust, rule of law, public administration reform, human rights and freedoms.

Постановка проблеми. В умовах екзистенційних викликів, що стоять перед Україною, ефективність публічного управління стає запорукою національної стійкості. Ключовим, проте часто недооціненим, чинником цієї ефективності є інституційна довіра. У науковому дискурсі довіра переважно розглядається як соціологічна чи політологічна категорія. Проте такий підхід є неповним, оскільки він ігнорує фундаментальну правову основу

цього явища. Метою цих тез є розкриття інституційної довіри саме як правової категорії, що є не просто суспільним настроєм, а прямим наслідком функціонування держави на засадах верховенства права. Доведено, що інституційна довіра є юридично сконструйованим феноменом, який базується на чітких правових принципах та підтримується через конкретні правові механізми, що в цілому забезпечують права та свободи громадян країни.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблема інституційної довіри активно досліджується в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Окремі аспекти управління інститутом довіри, зокрема принципи побудови структури і методи покращення цього інституту висвітлено у роботі К. Краус, Н. Краус, О. Манжури [2]. Політологічний вимір аналізується колективом авторів в монографії під загальною редакцією Е. Гуськова [4]. Соціологічний аспект висвітлено в аналітичних записках А. Грушецького (Київський міжнародний інститут соціологічних досліджень) [6] та фахівців Центру Разумкова [7, 8]. Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, бракує комплексного аналізу інституційної довіри саме як правової категорії, що й визначає **проблематику** даного дослідження.

Метою статті є розкриття правової природи інституційної довіри, аналіз її стану в Україні в умовах війни та розробка конкретних механізмів відновлення інституційної довіри в контексті захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Фундаментом інституційної довіри є не декларації чи політичні обіцянки, а міцна правова основа, яка робить дії держави передбачуваними та справедливими для громадян. Ця основа складається з кількох взаємопов'язаних складників та принципів [2], серед яких ми виокремлюємо принципи: верховенства права, принцип правової визначеності та принцип законних очікувань, принцип законності та принцип відповідальності, а також дієвих механізмів їх реалізації.

Принцип верховенства права, закріплений у статті 8 Конституції України [1], є відправною точкою для формування інституційної довіри. Його суть полягає в тому, що не лише громадяни, а й сама держава в особі її органів та посадових осіб, підпорядковується закону, адже коли публічна влада діє виключно у визначених законом межах, її рішення сприймаються як легітимні, а не свавільні. Ця підпорядкованість закону створює стабільне та передбачуване середовище, в якому громадяни можуть розраховувати на однакове застосування правил до всіх, а це є базовою передумовою для виникнення довіри до державних інституцій як таких.

Щодо принципів *правової визначеності та законних очікувань* доцільно зазначити, що ці принципи активно розвиваються у практиці Європейського суду з прав людини, є юридичним вираженням поняття довіри. Так, *правова визначеність (legal certainty)* вимагає, щоб правові норми були чіткими, зрозумілими, доступними та стабільними. Громадянин не може довіряти системі, правила якої постійно і непередбачувано змінюються. Саме стабільність законодавства та послідовність його застосування дозволяють громадянам планувати свої дії та розраховувати на певний правовий результат. Разом з цим *законні очікування (legitimate expectations)* захищають право особи покладатися на послідовні дії з боку органів публічної влади. Якщо держава своєю попередньою поведінкою чи нормативними актами створила у громадянина обґрунтоване очікування щодо певного рішення (наприклад, щодо отримання ліцензії чи соціальної виплати), вона не може свавільно і безпідставно відмовити в цьому. Захист законних очікувань є прямим юридичним механізмом захисту як прав і свобод громадян, так і формування інституційної довіри до держави.

Принцип законності зобов'язує органи публічної влади діяти виключно на підставі, і в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією [1] та Законами України [9]. Однак сам по собі цей принцип є декларативним без дієвого принципу *відповідальності* та існування ефективного механізму *юридичної відповідальності* за порушення законодавства. На наш погляд, саме невідворотність відповідальності посадових осіб за неправомірні рішення чи бездіяльність перетворює принцип законності на реальний, дієвий інструмент.

Загалом, як зазначають науковці [2–4] інституційна довіра не виникає автоматично; вона є результатом цілеспрямованої роботи конкретних правових механізмів, які забезпечують справедливість, прозорість та підзвітність у відносинах між громадянином і державою, а також забезпечують контроль законності діяльності публічних інституцій, зокрема через інструменти:

- *доступу громадян до правосуддя*, коли реалізується можливість оскаржити будь-яке рішення, дію чи бездіяльність органу публічної влади в незалежному та неупередженому суді є найпотужнішим механізмом формування довіри. Особливу роль тут відіграє адміністративна юстиція, яка спеціалізується на вирішенні публічно-правових спорів [2]. Адже якщо громадянин знає, що існує реальна, а не ілюзорна, можливість захистити свої права від свавілля чиновника в суді, він починає довіряти не лише судовій системі, а й державі в цілому, оскільки бачить її готовність визнавати та виправляти власні помилки;

- *прозорості та підзвітності у діяльності органів публічної влади*, адже довіра неможлива без відкритості, а в українському законодавстві цей механізм реалізується через низку інструментів, зокрема Закон України «Про доступ до публічної інформації» [5], функціонування порталів відкритих даних, системи електронних закупівель ProZorro. Чим більш прозорою є діяльність органів влади, тим менше підстав для підозр у корупції та зловживаннях. Прозорість дозволяє громадськості здійснювати ефективний контроль, що змушує владу діяти більш відповідально і сприяє зростанню довіри;

• *функціонування незалежних контролюючих та правозахисних інституцій*, оскільки існування та ефективна діяльність незалежних інституцій, які виконують функцію «стримувань і противаг» щодо виконавчої гілки влади, є ще одним важливим фактором довіри. Такі органи, як Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен), Рахункова палата України, Антимонопольний комітет України та система антикорупційних органів (НАБУ, НАЗК, САП), діють як інституційні гарантії дотримання «правил гри» владними інституціями. Їхня незалежна та принципова позиція у захисті суспільних інтересів та прав людини демонструє громадянам, що в державі існують механізми контролю та самокорекції, яким можна довіряти.

Узагальнюючи вищевикладене констатуємо, що інституційна довіра в її правовому вимірі через принципи та інструменти правового механізму є чітким та вимірюваним результатом функціонування правової держави. Інституційна довіра починається з верховенства права та кристалізується у принципах правової визначеності та законних очікувань. Формування та підтримка довіри забезпечується не закликами, а щоденною роботою конкретних правових інструментів, а саме: гарантованого доступу до справедливого суду, максимальної прозорості та підзвітності влади, а також ефективної діяльності незалежних контролюючих інституцій. Таким чином, посилення цих складових правового механізму є найбільш прямим та стійким шляхом до підвищення рівня інституційної довіри, що, є необхідною передумовою ефективності публічного управління, стійкості держави та її успішної європейської інтеграції.

Для емпіричної верифікації цих теоретичних положень, звернемося до аналізу актуальних соціологічних даних. Один з найбільш важливих, маркерних показників стану суспільства та громадської думки є рівень довіри окремим інституціям. Соціологічні дослідження у цьому напрямі регулярно проводять різноманітні вітчизняні та міжнародні експертні організації. Серед них найбільш авторитетними є Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) та Центр Разумкова на результати дослідження яких ми спираємося в цій статті [6–8].

Так, у матеріалах пресрелізу «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках» зазначено, що «у кінці кожного року КМІС ставить запитання «Зараз я буду називати деякі соціальні інституції та публічні особи. Скажіть мені, будь ласка, наскільки Ви довіряєте тим, кого я називатиму». Респонденту пропонувалися варіанти: «повністю довіряю», «скоріше довіряю», «важко сказати», «скоріше не довіряю», «зовсім не довіряю» (тобто респондент одразу серед можливих опцій чув і знав, що може обрати варіант «важко сказати») [6]. Результати опитувань наведені на рисунку 1.

Тобто теоретичні положення про правову природу інституційної довіри знаходять своє яскраве підтвердження в емпіричних даних. Аналіз, що базується на результатах соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова у грудні 2023 року та лютому–березні 2025 року, дозволяє не лише констатувати рівень довіри, а й виявити глибинні причини його диференціації в українському суспільстві. Результати досліджень (табл. 1) демонструють, що в суспільстві сформувалося два полюси довіри до різних типів публічних інституцій.

Перший полюс – «інституції захисту» з безпрецедентно високим рівнем довіри. Це, перш за все, інституції, безпосередньо пов'язані із захистом держави та громадян. Лідером абсолютної довіри є Збройні Сили України (до 93,5%), за ними йдуть добровольчі загони (85,5%) та волонтерські організації (до 80%). Високі показники також мають ДСНС рівень довіри до яких зростає (з 71,6% до 85,5%), Національна гвардія (82%), Міністерство оборони (73%), Держприкордонслужба (72%) та СБУ (71%). Президент України, як Верховний Головнокомандувач, зберігає високий позитивний баланс довіри який має тенденцію до підвищення (з +41,5% до 57,5%) [7–8]. Спільна риса цих інституцій – їхня діяльність є видимою, результативною і спрямованою на забезпечення фундаментального права людини – права на життя та безпеку.

Другий полюс – «інституції справедливості» з катастрофічно низьким рівнем довіри, які перебувають на протилежному боці рівня довіри – це інституції, відповідальні за політичне представництво, правосуддя та адміністрування. Антирейтинг очолюють державний апарат (чиновники) (-79%), політичні партії (-77% баланс довіри-недовіри), Верховна Рада (-77%) та судова система (-73%). Вкрай низькі показники мають, Уряд (-71%) та Прокуратура (-62%). Також варто зазначити, що в суспільстві є високий рівень недовіри до антикорупційних органів, зокрема: Національному антикорупційному бюро України (НАБУ), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (САП) станом на лютий-березень 2025 року недовіряло 62% опитаних. Також частіше висловлюється недовіра, ніж довіра, комерційним банкам (54%), ЗМІ України (не довіряють 50%, довіряють 41% опитаних), профспілкам (відповідно 46% і 22,5%) [8].

Такий різкий контраст є не випадковим, а прямим наслідком того, наскільки діяльність інституцій відповідає базовим правовим принципам, проаналізованим у першій частині статті. Висока довіра до «інституцій захисту» пояснюється їхньою відповідністю принципам правової визначеності та законних очікувань. Громадяни бачать, що ці інституції виконують свою головну функцію – захищають. Їхні дії, хоч і жорсткі, сприймаються як легітимні та необхідні.

Натомість, тотальна недовіра до «інституцій справедливості» є суспільним вердиктом щодо їхньої невідповідності принципам верховенства права та відповідальності:

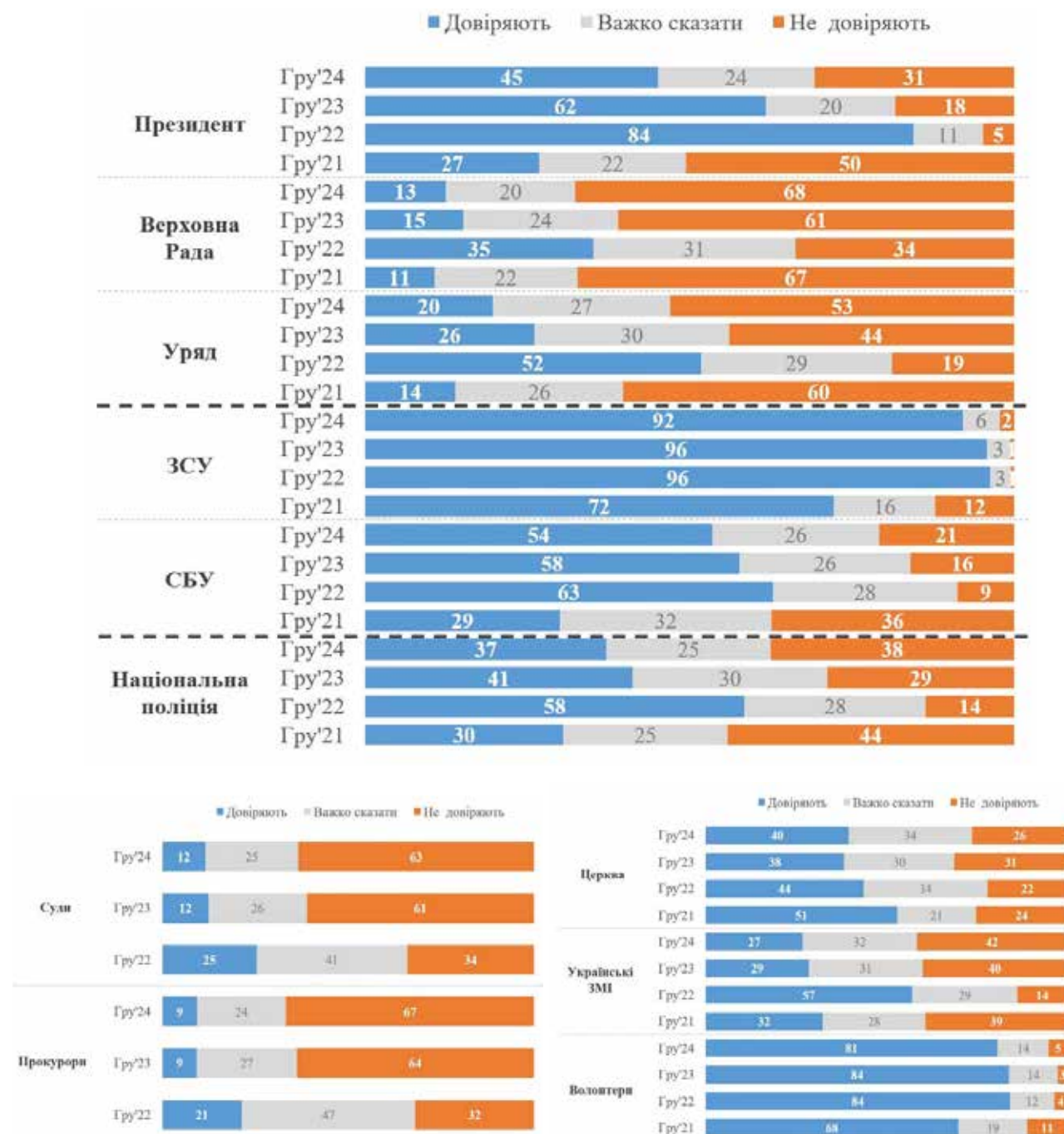

Рис. 1. Рівень довіри до основних публічних інституцій за період 2021–2024 роки

Джерело: за матеріалами [6].

– недовіра до судів (-73%) свідчить про глибоку кризу доступу до правосуддя коли громадяни не вірять у можливість захистити свої права в суді, що руйнує фундамент довіри до держави;

недовіра до парламенту (-77%) та уряду (-71%) відображає відчуття відірваності влади від потреб людей та сумніви у прозорості й законності її рішень;

недовіра до антикорупційних органів (-62%) показує, що суспільство не бачить результатів їхньої роботи, а отже, не діє ключовий механізм відновлення довіри – невідворотність відповідальності за зловживання владою.

Економічні настрої громадян лише підсилюють цю картину. Хоча після року перших місяців вторгнення оцінки дещо стабілізувалися, станом на кінець 2023 року 66,5% громадян оцінювали економічну ситуацію як погану, і 33% очікували її погіршення. Це свідчить, що довіра до економічного блоку влади також залишається низькою.

Таблиця 1

Поляризація інституційної довіри в Україні (за даними Центру Разумкова)

Категорія інституцій	Назва інституції	Рівень довіри (баланс довіри-недовіри), %	
		грудень 2023 р.	лютий-березень 2025 р.
I. Інституції захисту та оборони – високий рівень довіри	Збройні Сили України	+89,1	+93,5
	Добровольчі загони	+82,9	+85,5
	Волонтерські організації	+77,4	+80
	Державна служба з надзвичайних ситуацій	+71,6%	85,5
II. Інституції зі змішаним / помірним рівнем довіри	Президент України	+41,5	+57,5
	Національна поліція	+23,9	+47
	Органи місцевого самоврядування	+13,4	+48
	Уповноважений ВРУ з прав людини	+12,6	+40
III. Інституції справедливості – (правосуддя та політичного представництва) – високий рівень недовіри	Політичні партії	-63,1	-77
	Державний апарат	-54,8	-79
	Судова система загалом	-56,0	-73
	Верховна Рада України	-38,5	-77
	Уряд України	-31,6	-71

Джерело: складено автором за матеріалами [7, 8].

Для глибокого розуміння причин та наслідків недовіри до «інституцій справедливості» в контексті дієвості правового механізму проведемо SWOT-аналіз впливу позитивних та негативних факторів, а також визначимо наслідки недовіри суспільства державним інституціям та шляхи виходу з цієї ситуації (табл. 2).

Аналіз чітко вказує, що криза інституційної довіри до органів правосуддя в Україні є глибокою та системною, спричиненою переважно внутрішніми слабкостями (корупція, залежність, неефективність), а не відсутністю правових основ. Незважаючи на серйозні внутрішні проблеми, існує потужний потенціал для змін, підкріплений високим суспільним запитом, наявністю євроінтеграційних вимог та активністю громадянського суспільства.

Негативні наслідки бездіяльності (загрози) є екзистенційними для держави: від делегітимізації влади до гальмування економічного розвитку та вразливості перед зовнішньою агресією.

На основі проведеного SWOT-аналізу, можемо говорити про наявність в Україні «кризи інституційної довіри» до «інституцій справедливості» під якою ми розуміємо глибоке, системне та стійке зниження рівня довіри громадян до ключових державних, політичних або суспільних установ (як-от суди, правоохоронні органи,

Таблиця 2

SWOT-аналіз високого рівня недовіри до «інституцій справедливості» в контексті дієвості правового механізму

	Позитивні фактори (внутрішні та зовнішні)	Негативні фактори (внутрішні та зовнішні)
Внутрішнє середовище	Сильні сторони (Strengths) – Наявні ресурси та переваги Існування формальної незалежної судової гілки влади та антикорупційної інфра-структури, закріплених у Конституції Високий суспільний запит на справедливість та нульова толерантність до корупції, що є рушійною силою для змін Наявність професійного ядра суддів та правників, які прагнуть працювати за європейськими стандартами	Слабкі сторони (Weaknesses) – Причини недовіри Глибоко вкорінені корупційні практики та корпоративна кругова порука. Політична залежність та вразливість перед зовнішнім тиском (політичним та олігархічним). Низька ефективність роботи: надмірне затягування розгляду справ, що порушує право на справедливий суд. Непрозорість та недовіра до кадрових рішень (призначення та звільнення суддів, керівників).
	Можливості (Opportunities) – Шляхи виходу з ситуації	Загрози (Threats) – Наслідки недовіри
Зовнішнє середовище	<i>Реальна судова реформа.</i> Проведення глибокого очищення суддівського корпусу та органів прокуратури. <i>Цифровізація правосуддя.</i> Впровадження «Електронного суду» для підвищення прозорості та прискорення процесів. <i>Тиск громадянського суспільства.</i> Активна роль громадських організацій у моніторингу та контролі за діяльністю інституцій. <i>Вимоги ЄС в рамках євроінтеграції.</i> Використання процесу вступу до ЄС як важеля для імплементації європейських стандартів правосуддя та верховенства права.	<i>Делегітимізація державної влади.</i> Руйнування основ правової держави, коли громадяни не визнають легітимність судових рішень та законів. <i>Гальмування економічного розвитку.</i> Відтік іноземних та внутрішніх інвестицій через незахищеність права власності. <i>Зростання правового нігілізму.</i> Поширення самосудів та вирішення спорів поза правовим полем <i>Вразливість перед зовнішньою агресією.</i> Використання ворогом наративів про "failed state" та тотальну корупцію для підризу міжнародної підтримки України

Джерело: складено автором.

парламент, уряд, ЗМІ) до критично низького рівня, що загрожує їхній легітимності, ефективності та здатності виконувати свої функції в суспільстві. При цьому ключовими характеристиками цього явища є: глибина і стійкість (не тимчасове коливання, а тривалий, структурний обвал довіри) і системність (стосується не окремих осіб, а інституту та його правил функціонування), що призводить до втрати довіри та унеможливорює ефективне управління, виконання законів та функціонування правової держави.

Головними ознаками кризи інституційної довіри до «інституцій справедливості» за даними SWOT-аналізу є: *глибоко вкорінені корупційні практики (W)*, тобто широке сприйняття у суспільстві корупції як норми, а не винятку, що прямо руйнує віру в безсторонність рішень:

політична залежність (W), адже незважаючи на формальну незалежність (S), існує вразливість суддів та прокурорів перед політичним та олігархічним тиском, що ставить під сумнів об'єктивність рішень у резонансних справах;

системна неефективність правових інституцій (W), адже надмірне затягування розгляду справ (порушення права на справедливий суд у розумні терміни) перетворює правосуддя на формальність або інструмент тиску;

делегітимізація внутрішніх рішень (T) оскільки суспільство не визнає легітимності рішень судів та органів прокуратури, що призводить до ігнорування законів та зростання правового нігілізму.

Шляхи виходу з кризи прямо корелюють із можливостями (Opportunities), що визначені за результатами SWOT-аналізу та мають бути спрямовані, перш за все, на усунення внутрішніх слабкостей, а саме:

1. *Проведення реальної судової реформи та очищення (O)*. Необхідне глибоке, прозоре та незалежне оцінювання доброчесності та професійності чинного суддівського корпусу та керівництва прокуратури. Кадрові рішення (призначення/звільнення) мають бути максимально незалежними від політичної кон'юнктури та мати високий рівень суспільного моніторингу.

2. *Забезпечення прозорості через цифровізацію (O)*. Повноцінне впровадження системи «Електронний суд» для забезпечення прозорості розподілу справ, фіксації всіх процесуальних дій, запобігання маніпуляціям із датами та прискорення процесів, адже прозорість є потужним антикорупційним та антикризовим інструментом.

3. *Активізація зовнішніх важелів впливу (O)*. Послідовне та безальтернативне виконання вимог ЄС щодо верховенства права та судової реформи, а також використання євроінтеграційного процесу як незворотного важеля для подолання внутрішнього опору реформам.

4. *Підтримка громадянського контролю (S & O)*. Залучення активного громадянського суспільства (S) до процесів моніторингу та контролю за кадровими рішеннями та резонансними судовими процесами та суспільний запит на справедливість (S) має бути інституціоналізований і використаний як постійний тиск на органи влади.

Окремо необхідно зазначити, що війна не лише загострила існуючі проблеми, а й створила нові, специфічні виклики для інституційної довіри та посилила кризу інституційної довіри через ще більшу її поляризацію.

Різке зростання підтримки ключових державних інституцій після 24 лютого 2022 р. є класичним проявом ефекту «гуртування навколо прапора». Частка громадян, що вважали напрям розвитку країни правильним, зросла з 20% у грудні 2021 р. до пікових 61% у лютому-березні 2023 р. Це була ситуативна реакція, заснована на потребі в єдності перед екзистенційною загрозою. Однак дані показують, що цей ефект є тимчасовим. Вже до грудня 2023 р. показник «правильності» напрямку знизився до 45%, а частка тих, хто вважає напрям неправильним, зросла до 33%. Це свідчить про поступове вичерпання кредиту довіри, виданого владі на початку вторгнення, та повернення громадян до більш критичної оцінки діяльності публічних інституцій.

У довгостроковій перспективі війна створює потужні загрози для інституційної довіри, що пов'язані з трьома основними напрямками:

- *Напруга між національною безпекою та правами людини*. Об'єктивно необхідні обмеження прав і свобод (у доступі до інформації, свободі пересування) можуть підірвати довіру, якщо влада не комунікує їхню тимчасовість та необхідність, а суспільство не бачить належного контролю за їх застосуванням.

- *Ризики корупції у сферах оборони та відбудови*. Корупційні скандали, пов'язані з оборонними закупівлями чи розподілом гуманітарної допомоги, завдають непропорційно більшої шкоди довірі, ніж у мирний час, оскільки сприймаються суспільством як акт зради.

- *Проблема соціальної справедливості*. Прозорість та справедливість у питаннях мобілізації, надання підтримки ветеранам та ВПО, а також рівномірний розподіл тягаря війни є ключовими для підтримки суспільної єдності. Будь-яке відчуття несправедливості в цих питаннях руйнує довіру до державних інституцій.

В умовах воєнного стану класичні механізми демократичного контролю та оцінки діяльності влади (вибори, мирні зібрання, повноцінна діяльність опозиції) є обмеженими. Інформаційне поле також зазнає змін: доступ до частини публічної інформації закривається з міркувань безпеки, а комунікація влади стає більш централізованою. В таких умовах у громадян об'єктивно звужуються можливості для релевантної оцінки діяльності більшості публічних інституцій.

Саме в цей момент на перший план виходить *індикатор ставлення держави до прав і свобод людини*. Коли громадяни позбавлені повноти інформації, вони починають оцінювати легітимність та справедливість влади через

свій безпосередній досвід взаємодії з нею та через резонансні випадки, що стають відомими. У цьому контексті, будь-яке порушення прав людини з боку представників держави в умовах війни має більш руйнівний ефект для інституційної довіри, ніж у мирний час. Такі порушення проявляються через:

1. *Непропорційне застосування сили або перевищення повноважень* представниками правоохоронних органів чи ТЦК, що сприймається не просто як правопорушення, а як акт державної несправедливості та зневаги до гідності громадянина, який і так несе тягар війни.

2. *Непрозорість та вибірковість* у застосуванні обмежень (наприклад, при перетині кордону чи у доступі до ресурсів) миттєво руйнує відчуття рівності перед законом, яке є фундаментом довіри.

3. *Ігнорування прав військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин* (належне забезпечення, лікування, соціального захисту) сприймається суспільством особливо гостро, оскільки підриває довіру до держави в її здатності виконувати свій ключовий обов'язок – дбати про своїх захисників.

Таким чином, в умовах війни рівень захищеності прав людини стає головним доступним для громадян «барометром» для вимірювання справедливості та ефективності держави. Дотримання правових процедур, повага до людської гідності та справедливе застосування обмежень є не «розкішшю мирного часу», а критично важливим механізмом збереження та відтворення інституційної довіри, яка, у свою чергу, є запорукою суспільної стійкості та єдності.

Грунтуючись на проведеному аналізі, для подолання глибокої кризи інституційної довіри до «інституцій справедливості» та посилення демократичного контролю й дотримання європейських принципів захисту прав людини нами пропонується впровадження комплексу взаємопов'язаних заходів за трьома ключовими напрямками.

1. Інституційні реформи системи правосуддя – це як «хірургічне втручання» в систему правосуддя, адже косметичні зміни більше не є дієвими. Тут необхідні рішучі та системні кроки, спрямовані на реальне очищення та перезавантаження ключових інституцій, а саме:

- *Завершення реальної судової реформи* та негайного відновлення роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя з обов'язковою участю міжнародних експертів та української громадськості для проведення прозорого та жорсткого веттінгу усього суддівського корпусу.

- *Перезавантаження органів прокуратури*, шляхом проведення відкритого конкурсу на посаду нового, політично незалежного Генерального прокурора з бездоганною репутацією та атестації прокурорів середньої та вищої ланки за аналогією з судовим веттінгом.

- *Забезпечення повної незалежності антикорупційної вертикалі* з гарантуванням операційної (функціональної) та політичної незалежності НАБУ, НАЗК та САП щоб унеможливити політичний вплив на їхню діяльність та забезпечити невідворотність покарання за топ-корупцію.

- *Максимальна цифровізація*, зокрема через впровадження повноцінної системи «Електронний суд», що мінімізує людський фактор, робить процеси прозорими та прискорює розгляд справ.

2. Посилення ролі громадянського суспільства та залучення «моральних авторитетів», що в умовах, коли довіра до ветеранів, військових та волонтерів є найвищою в суспільстві, їхній досвід та авторитет необхідно інституціоналізувати шляхом:

- *Запровадження інституту обов'язкових громадських рад* при судах, органах прокуратури та НАБУ, де щонайменше 50% складу формуватиметься з ветеранів російсько-української війни, які пройшли спеціальну підготовку.

- *Державної підтримки ветеранських правозахисних ініціатив* через цільові державні грантові програми для підтримки проєктів, заснованих ветеранами та спрямованих на моніторинг діяльності судів, боротьбу з корупцією та надання правової допомоги.

- *Інтеграції ветеранів до кадрового резерву* через спеціальні програми для навчання та інтеграції ветеранів, які мають юридичну освіту, до роботи в органах правосуддя та антикорупційних структурах після проходження прозорого відбору.

3. Зовнішній тиск та комунікація як «подвійний важіль» змін, який базується на поєднанні внутрішнього суспільного запиту із зовнішнім тиском та якісною інформаційною політикою та реалізується шляхом:

- *Посилення ролі міжнародних інституцій*, зокрема якщо чітко прив'язати подальшу фінансову та військову допомогу від партнерів (ЄС, США, МВФ), а також прогрес у переговорах про вступ до ЄС, до реальних, а не імітаційних, результатів у судовій та антикорупційній реформах та посилити роль послів G7 як зовнішніх контролерів.

- *Розвитку стратегічної комунікації замість пропаганди*. Держава має перейти від замовчування проблем до чесної комунікації, що включає створення спеціалізованих медійних проєктів (за підтримки Суспільного мовлення та незалежних ЗМІ) про хід судової реформи, резонансні справи та успіхи у боротьбі з корупцією.

- *Підтримки незалежної журналістики*. Створити фонд для підтримки журналістських розслідувань, які викривають корупцію в судах та правоохоронних органах, адже саме медіа часто є каталізатором суспільного тиску та невідворотних змін.

Вважаємо, що лише синхронна реалізація цих кроків – радикальне внутрішнє очищення, залучення нової суспільної еліти та потужний зовнішній тиск – здатна зламати багаторічну недовіру та перетворити українські інституції справедливості на такі, що реально служать суспільству.

Висновки із досліджуваного матеріалу і перспективи подальших розвідок в цьому напрямі. Проведене дослідження доводить, що інституційна довіра є не ефемерною соціологічною категорією, а чітким та вимірюваним результатом функціонування держави на засадах верховенства права. Емпіричні дані соціологічних опитувань підтверджують висунуту теоретичну модель: українське суспільство демонструє високу довіру до інституцій, які ефективно виконують свою пряму функцію захисту (ЗСУ, волонтери), і глибоку недовіру до тих інституцій, діяльність яких асоціюється з порушенням принципів справедливості, підзвітності та законності (суди, парламент, чиновники).

Хоча повномасштабне вторгнення спричинило тимчасовий сплеск довіри до органів державної влади за ефектом «гуртування навколо прапора», цей кредит поступово вичерпується, поступаючись місцем більш критичній оцінці. Війна створила нові, потужні загрози для довіри, пов'язані з обмеженням прав, корупційними ризиками та запитом на соціальну справедливість. Таким чином, для довгострокової стійкості України, її успішної повоєнної відбудови та європейської інтеграції, зміцнення фундаментальних правових механізмів – гарантованого доступу до правосуддя, реальної підзвітності влади, прозорості та невідворотності відповідальності – є не просто завданням на мирний час, а невідкладною необхідністю воєнного періоду.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Краус К. М., Краус, Н. М., Манжура О. В. Управління інститутом довіри: принципи побудови структури і методи покращення. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського* 2021. №32(71). С. 1–4. URL: http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/32_71_1/3.pdf
3. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с. URL: <http://surl.li/hudhty>
4. Гуськова Е. О. Роль інституціональної спроможності громадських рад у формуванні довіри до органів виконавчої влади. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2014. Вип. 1. 26–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_8.
5. Продоступдопублічноїінформації:ЗаконУкраїнівід13січня2011р.№2939-VI.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
6. Грушецький А. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках: пресреліз. Київський міжнародний інститут соціології. 2025. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>
7. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. (2024, Грудень 28). Разумков Центр. Київ. URL: <http://surl.li/jisvck>
8. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий-березень 2025р.). Разумков Центр. Київ. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>
9. Європейська конвенція з прав людини: Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17 липня 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996) *Konstytutsiya Ukrayiny* [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Kraus, K. M., Kraus, N. M., Manzhura, O. V. (2021). *Upravlinnya instytutom doviry: pryntsyipy pobudovy struktury i metody pokrashchennya* [Management of the Institute of Trust: Principles of Building a Structure and Methods of Improvement]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho* [Scientific Notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University]. No. 32(71). P. 1–4. Retrieved from: http://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/32_71_1/3.pdf [in Ukrainian].
3. Zelen'ko, G. I. (ed., scientific ed.) (2023). *Politychna systema Ukrayiny: konstytutsiyna model' ta politychni praktyky : monohrafiya* [Political System of Ukraine: Constitutional Model and Political Practices: Monograph]. I. F. Kuras Institute of Political Science and Technology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv. 536 p. Retrieved from: <http://surl.li/hudhty> [in Ukrainian].
4. Guskova, E. O. (2014). *Rol' instytutsional'noyi spromozhnosti hromads'kykh rad u formuvanni doviry do orhaniv vykonavchoyi vlady* [The role of institutional capacity of public councils in the formation of trust in executive bodies].

Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya, pedahohiky ta psykholohiyi. Issue 1. P. 26–30. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_8. [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Pro dostup do publichnoyi informatsiyi: Zakon Ukrayiny [On access to public information: Law of Ukraine] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].

6. Hrushetsky, A. (2025). Dynamika doviry sotsial'nym instytutsiyam u 2021–2024 rokakh [Dynamics of trust in social institutions in 2021–2024 press release] Kyiv International Institute of Sociology: Retrieved from: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> [in Ukrainian].

7. Razumkov Center (2024). Otsinka hromadyanamy sytuatsiyi v krayini ta diy vlady. Dovira do sotsial'nykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromads'kykh diyachiv. (2024, Hruden' 28) [Citizens' assessment of the situation in the country and the actions of the authorities. Trust in social institutions, politicians, officials and public figures (2024, December 28)]. Kyiv. Retrieved from: <http://surl.li/jisvck> [in Ukrainian].

8. Razumkov Center (2025). Otsinka sytuatsiyi v krayini, dovira do sotsial'nykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromads'kykh diyachiv, stavlennya do vyboriv pid chas viyny, vira v peremohu (lyuty-berezen' 2025 r.) [Assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitude to elections during the war, belief in victory (February-March 2025)]. Kyiv. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r> [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1997). *Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny: Konventsiyu ratyfikovano Zakonom Ukrayiny* [European Convention on Human Rights: The Convention was ratified by the Law of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 07.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025